

TÉMA

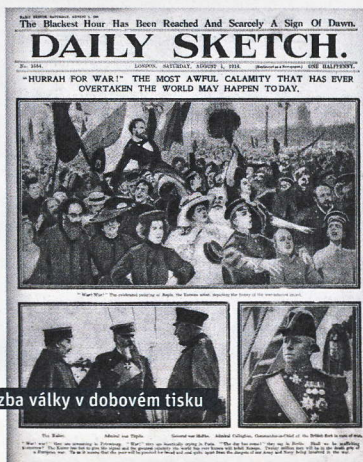

Zítرا bude válka

Před sto lety byla Evropa s celým tehdeším civilizovaným světem přesvědčena, že prožívá nejšťastnější období dějin lidstva. Jen málokdo si uměl představit, že se civilizace může zhroutit během pouhých několika týdnů. Dějinné zvraty ale přicházejí nečekaně a téměř vždy dokážou současníky svou nepředvídaností zaskočit.

□ MARTIN M. ŠIMEČKA

Hrozba války v dobovém tisku

Den otevřených dveří na londýnské burze

V

noci na 2. srpna 1914 duněly pařížské bulváry dusotem bot mužů v uniformách, dupotem koňských kopyt a rykem železných kol děl na dlažbě. Armáda defillovala ponořena do tísňivého ticha, bez obvyklé pochodové hudby, bez fanfár. Vojáci měli na tvářích zachmuřený výraz a Pařížané výjev vyděšeně sledovali z oken. Přestože noviny v tu dobu vycházely v milionových nákladech a možnost mobilizace v posledních dnech zmiňovaly, většinu obyvatel francouzského hlavního města vyhlášení války zcela zaskočilo.

Ještě větší šok způsobila zpráva o nečekaném začátku války na venkově. Když například obyvatele malé vesnice Vati lieu na jihu Francie vyhnaly úderý zvonu na tamní náves, nikdo nechťel zprávám z Paříže uvěřit. „Co to znamená? Co s námi bude? Ženy objímaly muže, děti plakaly a všichni propadali panice,“ zapsal vesnický kronikář.

Překvapení nebyli jenom Francouzi. Britský novinář Stephen Graham, který se v tu

chvíli ocitl mezi ruskými kozáky v sibiřském Altaji, nerozuměl vývoji událostí stejně jako oni sami. Vousatí muži četli mobilizační telegram, který je povolával do války, vůbec ale netušili, proti komu mají vlastně bojovat. „To bude proti Číně, Rusko zašlo příliš daleko ve svém tlaku na Mongolsko,“ popisuje ve své reportáži pro The Times. Pak se prý v davu začalo šeptat, že nepřitelem by mohla být Británie a v tomto přesvědčení mobilizovaní kozáci setrvali několik dalších dnů. Teprve poté vyšla pravda najevo, Rusko se chystalo do války proti Německu. „Nikdo z nás tomu nemohl uvěřit,“ poznamenal si Brit, zjevně šťastný, že se nestane ze dne na den válečným zajatcem.

Ohromení Evropanů na počátku první světové války patří k jednomu z největších paradoxů moderních dějin. Před 100 lety touto dobou si ještě západní civilizace (a její evropské centrum především) zcela vážně myslela, že vystoupala na samý vrchol rozkvětu a pokroku. Ještě nikdy nebylo lidstvo tak bohaté, svět tak propojený, život tak pohodlný, technika tak oslnující. První roky 20. století byly dobou, kdy lidé poprvé masově cestovali ve vlacích, plavili se na lodích přes oceány, obchodovali s odlehlými kontinenty. Symbolem šťastného okamžiku dějin se stal Fordův model T, jež americké továrny chrlily po tisících denně a který projel s posádkou časopisu National Geographic bez úhony pouští Gobi až na dvůr tibetského dalajlamy. „Díky, Bože, tyto časy jsou nejlepší, jaké kdy svět zažil,“

napsal v květnu 1913 jistý obyvatel kanadského Winnipegu do místních novin a vyjádřil tak pocit, který spolu s ním sdílely stamiliony lidí na planetě.

Dotyčný čtenář neměl zjevně ani tušení, že ho pouze měsíce dělí od okamžiku, kdy se tyto představy zhroutí. Přestože lidé zřejmě nikdy nebyli zcestovalejší, vzdělané vrstvy početnější a informovanější a svět provázanější sítí obchodních i rodinných vazeb, drtivě většinou jako by něco zásadního uniklo. Rok 1913 byl posledním rokem velké iluze, že svět kráčí nevyhnutelně vpřed, že pokrok přináší zákonitě blahobyt a mír, že všeobecné štěstí došlo tak daleko, že si nikdo nemůže přát jeho rozvrat. Potom se během několika rychlých týdnů ve všeobecném chaosu sen zhroutil a na jeho odvrácené straně se vynořila bojiště první mechanizované války v dějinách lidstva se 65 miliony mobilizovaných vojáků, 20 miliony mrtvých a 21 miliony zraněných, nevyčíslitelnými ztrátami, překreslenými hranicemi států a revolucemi.

K první světové válce vedl jeden z nejsložitějších procesů, jaké lidstvo kdy znamenalo. Mechanismu událostí, které je vláčely směrem k celosvětovému masakru, zjevně nerozuměli zaskočení svědkové doby a přesně mu nerozumí ani historici o 100 let a zhruba 25 tisíc historických publikací později. Lidstvo si tehdy stejně jako dnes myslelo, že drží vlastní osud pevně ve svých rukou. Před 100 lety, v roce 1913, tomu rozhodně všechno nasvědčovalo.

Stravinského Svěcení jara

Přehlídka hydroplánů, Monako

Kameloti čekají na aktuální vydání, Paříž, srpen 1914

První elektricky osvětlený mrakodrap, New York

FOTO PROFIMEDIA.CZ

Zlatý věk

V květnu 1913 se v Berlíně sešly nadšené davy, aby přihlížely velké události: vdávala se dcera německého císaře Viléma II. Viktorie Luisa. Na svatbě se sešla celá „galaxie“ aristokratů vládoucí podle dobových novin „třetině světa“. Největšími hvězdami byli tři bratřenci: samotný císař Vilém, britský král Jiří V. a ruský car Mikuláš II., jež spojovala krev britské královny Viktorie (Jiří a Mikuláš si skutečně byli podobní jako bratři). Tito tři muži si oblékli slavnostní uniformy, jež měly dát Evropanům najevo, že velí obrovským armádám společně zaručujícím další dlouhá léta míru, který Evropa zažívala už přes 40 let. Princezna Luisa zářila štěstím, usmívala se a pózovala fotografům.

Svatba elit se odehrávala ve světě, který byl vzájemně provázaný možná ještě více než ve druhé polovině 20. století. Lídrem tehdejší globalizace byla Británie, jejíž podíl na zahraničních investicích ve světě byl téměř poloviční - této úrovně dosáhly USA až v šedesátých letech minulého století a už nikdy potom. Poprvé v historii lidstva se světový obchod odehrával v řádu hodin, akcie na londýnské burze dokázaly během jednoho dne kolísat podle vývoje cen kanadské pšenice.

Svět před první světovou válkou procházel obdobím nebyvalé prosperity, i zaostávající Rakousko-Uhersko rostlo v roce 1913 o 4,8 procenta, byť hlavní ekonomickou hvězdou bylo Německo a k překvapení mnoha i Rusko. Prudce rostla životní úroveň

lidí, rozšiřovaly se řady střední třídy, která si mohla dopřát luxus do té doby nepoznaný.

Pozoruhodně rozjásanou atmosférou doby zachycuje britský novinář a historik Charles Emmerson v nové knize s jednoduchým názvem 1913: *In Search of the World Before the Great War* (1913: Hledání světa před první světovou válkou). Autor líčí svět, který je až neuvěřitelně moderní a optimistický, užívá si života, jak jej dny přinášejí, hledá nové příležitosti i zážitky, dere se vpřed.

Klidný svět roku 1913 byl místem, kde jen v Americe chodilo týdně do kina 26 milionů lidí, celá pětina obyvatelstva. V Evropě existoval fenomén zvaný turistická sezona, kdy miliony turistů plnily města jako Řím či Paříž, kam bylo možné dojet z Londýna lodí a vlakem za sedm hodin a posedět si v jedné ze 42 tisíc pařížských kaváren nebo v úžase koukat na Eiffelovku. Z jejího vrcholu se téměř jako ze symbolického středu světa dvakrát denně vysílal rádiový signál, podle něhož se na celé planetě nastavoval jednotný čas.

Hranice byly spíše formalitou a volnost pohybu se v Evropě podobala té dnešní. Rakouský spisovatel Stefan Zweig tehdy vášnivě napsal: „Jak zbytečné jsou hranice, když se přes ně dokáže přenést letadlo, jak provinční a umělé jsou celnice a pohraniční stráže v naší době, kdy všichni toužíme po jednotě a bratrství!“

Samotný Zweig sice zůstal v rodné Vídni, kde byla taková nuda, že si v novinách raději než nic neříkající politické

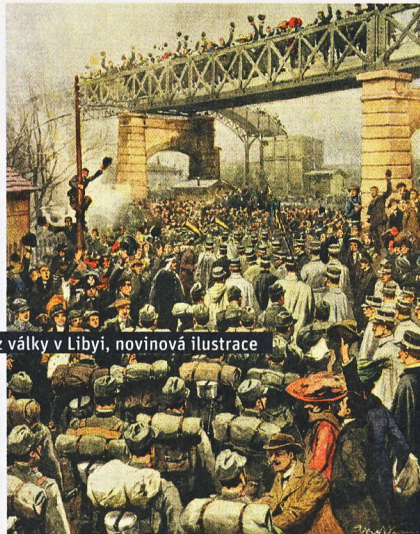
a ekonomické zprávy pročítal program divadel a koncertů, mnoho jeho uměleckých kolegů však dalo přednost vzrušujícímu životu v zahraničí: irský spisovatel James Joyce se například usídlil v Terstu, ruský malíř Vasilij Kandinskij v Mnichově, jeho krajan Maxim Gorkij zase v Itálii na Capri. Intelektuální prostupování a kvas se stávaly samozřejmostí a třeba po vídeňských ulicích se tak v roce 1913 postupně procházel Vladimir Iljič Lenin, jistý Gruzínek jménem Džugašvili alias Stalin, Lev Bronštejn alias Trockij a také samozřejmě rakouský rodák Adolf Hitler.

Města se podobně jako nyní vzdalovala venkovu, vše podstatné se koncentrovalo do světových metropolí. Berlín nadchl amerického spisovatele Theodora Dreisera, který napsal, že „vše je tady jako v Americe - kompletně nové!“. Indického cestovatele Ramunajasvámího naopak oslnil Londýn, koupil si tam kolo a gramofon a napsal: „Jak miluji ty monumenty, tunely a mosty, metro a autobusy, auta, divadla, galerie, obchody a hotely a zejména policii a lidi!“

Lidé byli stejně jako dnes fascinováni konzumem a novými technologiemi, jež dramaticky měnily způsob života. Pokud náhodou nějaký pesimista znejistěl při čtení novinových zpráv o lokálních konfliktech ve světě, uklidnila ho vzápětí slova moudrých lidí, například Normana Angella (pozdějšího nositele Nobelovy ceny míru), že globalizace a mezinárodní byznys „svazují svět do zlatých řetězů, které přispívají k míru.“ →

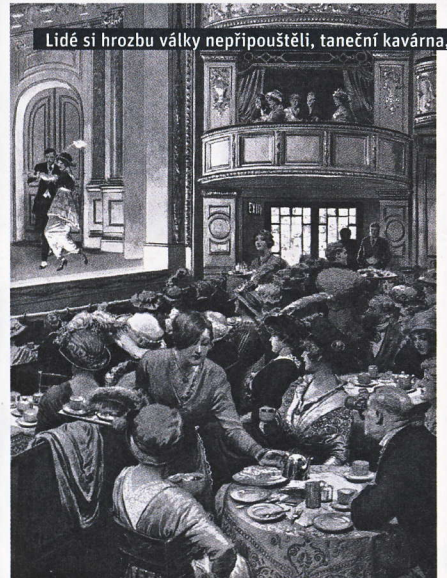
Válka na Balkáně, novinová ilustrace

Italští vojáci se vrací z války v Libyi, novinová ilustrace

První plavby Panamským průplavem

Lidé si hrozbu války nepřipouštěli, taneční kavárna, Londýn

→ Týdeník *The Economist* právě tehdy o globalizaci a světovém obchodě napsal, že tyto procesy „dělají válku v civilizované společnosti nemožnou“. Ostatně i Vídni zřejmě otrávený Lenin zhnuseně přiznal, že „kapitalismus triumfuje na celém světě“.

Iluzi o zlatém věku živily také události jako ta v srpnu 1913 v nizozemském Haagu, kde se slavnostně otevíral Palác míru a sídlo mezinárodního arbitrážního soudu. Americký ocelář Andrew Carnegie, který stavbu financoval, vyjádřil ducha doby po svém: cihly pocházely z Nizozemska, pískovec z Francie, granit ze Švédska a Norska, dřevo z Rakouska, sklo z Británie, bronzové sochy z USA, vázy z Číny a Japonska a koberce z Turecka. Švýcaři pak dodali velké hodiny a Němci mohutná železná vrata.

Civilizace se ale nesoustředila jenom do Evropy a Severní Ameriky. V argentinské metropoli Buenos Aires začala jezdit první podzemka na jižní polokouli (její tehdejší trasa A funguje v podstatě nezměněná dodnes), evropskými městy se proháněly tramvaje, auta a vlaky. Městská doprava v Londýně přepravila ročně neuvěřitelné dvě miliardy lidí, telefon se stával běžnou výbavou středních vrstev nejen v Americe, kde firma Bell slavnostně oznamovala, že Američané vlastní přes 7,5 milionu telefonů a telefonují jimi 27milionkrát denně.

I zdánlivě zaostalejší Petrohrad měl 130 kin a v Paříži se právě promítal velkolepý trháč *Fantômas* o tajemném zloději v masce a buřince. Ten byl jakousi podvědomou osla-

vou okultních sil moderní doby, které však nikdo ve skutečnosti nerozuměl.

Vratké podloží

Nelíbená radost královské svatby v Berlíně byla tedy jenom okázalejším odleskem euforie, která postupovala optimistickou érou. Tři mocní bratrance nemohli vědět, že za pár měsíců se stanou úhlavními nepřáteli, že se v jejich rukou civilizace promění v barbarství. Monarchové zřejmě sami netušili, jak hluboké, či vratké je podloží jejich vlastní moci. Ostatně ani historikům dodnes není jasné, nakolik byli tehdejší lídři autonomní ve svých rozhodnutích a nakolik byli vláčeni temnými silami osudu. Další britský historik Christopher Clark přirovnal tragické postavy tehdejší doby k „náměsíčným“ a svou knihu, jež vyšla letos a popisuje nezadržitelný pád do jícnu války, nazval *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (Jako náměsíční: Jak Evropa kráčela v roce 1914 do války).

Pro pochopení tehdejší doby si musíme uvědomit, že Evropa nebyla unií demokratických států jako nyní, ale shlukem monarchií. Některé z nich, zejména Británie, bohatly z rozsáhlých kolonií (Británii patřila Kanada, Indie, Austrálie a další země), jiné, jako třeba Německo a Rusko, bohatly díky vlastním schopnostem nebo ohromným surovinovým zdrojům (Německo produkovalo a spotřebovávalo o 20 procent více elektřiny než Británie, Francie a Itálie dohromady). Tím silnější však měly pocit, že i ony mají

právo na lepší postavení na evropském mezinárodním výsluní a na vlastní kolonie. Ty však mohly získat jen za cenu války, neboť svět už byl rozdělen do posledního čtverečního kilometru.

Monarchové se na rozdíl od dnešních demokratií nemuseli ohlížet na veřejné mínění, které bylo v naprosté většině proti válce, ani na tisk, neboť na ten domácí doléhala cenzura a ten zahraniční s úspěchem podpláceli (ruská vláda štědře dotovala francouzské noviny, francouzská platila italské novináře, německá podplácela šéfredaktory ruských a britských novin a tak dále).

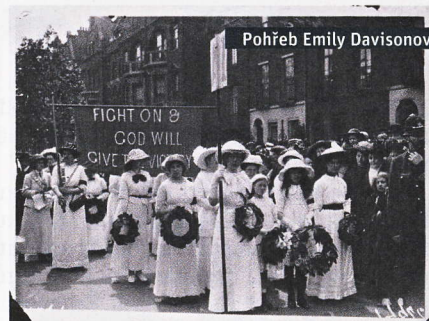
Zdánlivě přehledná a pokrevně spřízněná družina monarchů byla však jen další iluzí mocenské rovnováhy. Její členové často nerozuměli měnícím se geopolitickým siločarám a neměli spolehlivé informace například o stavu armád potenciálních protivníků. Navíc to byli jen lidé se všemi lidskými slabostmi, obklopení ministry a generály, kteří tvořili nepřehlednou změť skupin a frakcí, jež usilovaly o jejich přízeň. Vznikla tak smrtelně nebezpečná „kultura patolizalství a soutěživosti, která v červenci 1914 přinesla jedovaté ovoce“, píše Clark.

Významnou příčinou - a rozdílem oproti dnešku - bylo také to, že o osudech národů rozhodovali ještě v mnohem větší míře než teď muži. Ženy tehdy ještě neměly ani volební právo a zoufalé gesto sufražetky Emily Davisonové, která se 4. června 1913 vrhla pod koně krále Jiřího V. a zemřela na následky zranění, bylo pouze jednou

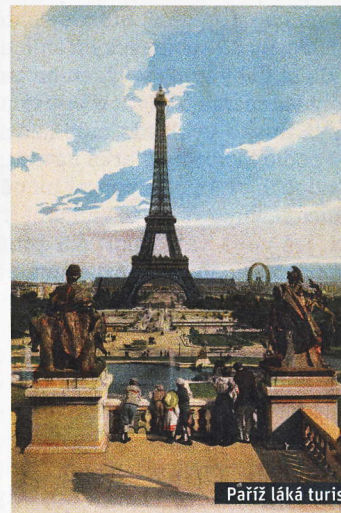
Emily Davisonová se vrhá pod kopyta koní

Pohřeb Emily Davisonové

Pařížské bulváry kypěly životem

Paříž láká turisty

FOTO PROFIMEDIA.CZ

z dlouhé řady marných snah, jež zatím nedvedly k úspěchu. Maskulinita se projevovala i v jazyce politiků, například německý kancléř Theobald von Bethmann-Hollweg hned po sarajevském atentátu poznamenal, že kdyby Německo stáhlo svoji podporu Rakousku, byl by to akt „sebekastrace“.

Mnozí na pohled alfa samci se ale zároveň hroutili pod tlakem soukromých problémů. Rakouský náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf vedl odhodlaně Rakousko do války, zároveň však bydlel u maminky a byl bezhlavě zamilovaný do jisté české Němky Virginie von Reininghaus, která však nebyla ochotná opustit svého manžela. Conrad psal Virginii dopisy i několikrát denně a ukládal si je do alba s názvem „Deník mého utrpení“ - během klíčových let 1907-1915 jich vytvořil tři tisíce. „Tento vztah byl středem Conradova života a jeho obsese nešťastnou láskou může pomoci vysvětlit jeho agresivitu a odhodlání dávat v sázku úplně vše,“ píše Clark.

Nové, lepší

Velkou záhadou stále zůstává, proč prakticky nikdo vypuknutí války nepředvídal. Mohl však vůbec jakkoli citlivý pozorovatel porozumět temným znamením doby?

Historici jich nyní zpětně rozeznávají několik. Například tzv. marockou krizi z let 1905-1906, kdy německý císař provokativně podpořil marockého sultána v jeho snaze vymanit se z vlivu Francie. Válečnému konfliktu mezi Francií a Německem sice zabrá-

nila mezinárodní konference 13 evropských států, ta ale zároveň odhalila, že jediným spojencem Německa je Rakousko-Uhersko. Německo se ocitlo v ponižující izolaci, což vyvolalo v jeho nejvyšších kruzích nevraživou náladu vůči zbytku Evropy, která na oplátku pohlížela na Německo s rostoucí nedůvěrou. Pozorovatel v roce 1906 a ještě dlouho potom však vnímal konferenci jako důkaz, že světové mocnosti jsou schopny za jedním stolem zajistit mír.

Dalším příkladem, že válečný stroj už startuje, byl v roce 1911 útok Itálie na Líbyi, která patřila osmanské říši. V této válce Itálové jako první na světě použili letadla a odhalili slabost osmanské říše, již se pak o rok později vzepřely národy Balkánu. Ale i tato znamení četli současníci jinak: koneckonců, všechny tyto lokální konflikty byly uzavřeny dohodou velmocí o vítězích a poražených. Podobně jako je tomu dnes.

Mohl citlivý pozorovatel vytušit, že rozbuškou světové války bude právě spor mezi Rakouskem-Uherskem a Srbskem? Sotva. Když Rakousko-Uhersko anektovalo v roce 1908 Bosnu a Hercegovinu, kterou Srbové považovali za své historické území, v Bělehradu se před divadlem sešlo 20 tisíc rozvášněných Srbů. Rusové nicméně tehdy dali Srbům jasně najevo, že je nepodpoří. „Nikdo nám nepomůže,“ řekl zklamaný srbský ministr po návštěvě Petrohradu, „celý svět chce mír.“

Srbové se nicméně místo otevřeného boje uchýlili k terorismu, zrodila se organi-

zace Černá ruka, jež si v umění konspirace v ničem nezadala s dnešní al-Káidou a čítala tisíce členů. Jedním z nich se později stal i Gavrilo Princip, který jednoho slunečného dne - 28. června 1914 - zastřelil následníka rakouského trůnu Františka Ferdinanda d'Este, jenž právě přijel s chotí na návštěvu hlavního města Bosny Sarajeva.

Svět ale nabízel mnoho dalších bodů, v nichž narůstalo napětí. Čtenář novin si mohl v roce 1913 třeba povšimnout zpráv o tom, že se Rusko chystá stavět železnici přes Persii (dnešní Írán) až k indickým hranicím. Mohlo jej napadnout, že to vyvolá velkou nelibost Britů, neboť britský admirál Winston Churchill se právě rozhodl, že strategickou energetickou surovinou nebude britské uhlí, ale perská ropa? Pokud se trochu zajímal, navíc věděl, že Británii a Rusko pojí spojenecká dohoda.

Na dávné konflikty už si téměř nikdo nepamatoval, všechno vypadalo nové a lepší. Válka byla jen slovo, jež v novinách soutěžilo se skandály, stávkami, oslavami a cenami akcií.

Bez brzdy

Dokonce ještě ani po sarajevském atentátu nebylo vůbec jasné, že válka opravdu začne a že mír už bude trvat pouze 37 dnů. Francie s Ruskem sice čile vyjednávaly, ale jejich spojenec Británie se tvářil neochotně. Náměstek německého ministra zahraničí Arthur Zimmermann byl ještě 13. července 1914 přesvědčen, že nehrozí →

→ „velký evropský konflikt“ a císař Vilém II. trávil podobně jako mnozí další evropští politici dovolenou na moři.

Vše se vlastně zvrtilo až v okamžiku, kdy Rakousko-Uhersko poslalo Srbsku 23. července ultimátum s požadavky (například dopadení organizátorů atentátu) a žádalo odpověď do dvou dnů. Srbové ultimátum odmítli a v tom okamžiku se rozjela válečná mašinerie, která jako by celou dobu čekala na odbrzdění. Státy se chtě nechtě přihlásily ke spojeneckým smlouvám, jež do té doby fungovaly jen na papíře a měly paradoxně zajistit rovnováhu a mír. Když Rusko vyhlásilo mobilizaci, nebylo už podle historika Clarka návratu.

Drama oněch dnů nelze popsat na několika řádcích, víme však, že zmínění tři bratrance, jež měla válka postavit proti sobě jako nepřátele na život a na smrt, se ještě na poslední chvíli snažili válce zabránit. Události a mechanismus tehdejších armád začaly ale v určitém okamžiku diktovat vývoji vlastní logiku. Rozjetou mobilizaci v jedné zemi mohli například protivníci za hranicemi pozorovat pouze přibližně, prostřednictvím „cestovatelů“, tedy agentů převlečených za turisty. Chyběly přesné informace a především čas. Nikdo si nemohl dovolit vyčkávat, bylo potřeba jednat, pokud možno s předstihem. Jakmile měli situaci v rukou generálové, byl konec.

Selhání představitosti

Obecná odpověď na otázku, proč se zhroutil mír a blahobyt vyspělé společnosti, zní obvykle tak, že vzednutí národnostního citění (zrozeného teprve v romantismu 19. století) a ekonomická konkurence impérií v kombinaci s novými technologiemi a vyzbrojováním armád musely vést k válce. Odpověď na otázku „jak“ k ní došlo, se však ztrácí v nepřehledné změti chaotických kroků a rozhodnutí stovek aktérů, které vyvracejí představu, že válka byla nevyhnutelná.

Čím dál více historiků dokonce dochází i po 100 letech k závěru, že konflikt byl „nepravděpodobný“ – ovšem až do okamžiku, než se stal skutečností. Jak píše Christopher Clark, červenec 1914, jenž válce předcházel, byl pravděpodobně „nejkomplexnější událostí moderní doby, ne-li v celých dějinách“.

Muži na významných pozicích si ostatně uměli jen mlhavě představit, jak rozsáhlou katastrofou může moderní mechanizovaná válka být. Britský premiér sice koncem července 1914 napsal, že se blíží „Armagedon“, a francouzští nebo ruští generálové hovořili o „zániku civilizace“, pro mnohé to však byla pouze efektní slova. „Vše směřuje ke katastrofě a kolapsu,“ zapsal si například do deníku britský admirál Winston Churchill 28. července 1914. „Jsem nažhavený a šťastný.“

Dějiny se samozřejmě nikdy neopakují a hledat ve 100 let starých událostech

přesné analogie postrádá smysl. Z nejistoty, jež náhlý výbuch první světové války dodnes obklopuje, však přesto vyplývá něco zneklidňujícího. Především i dnes žijeme ve světě, který se, jak píše zmíněný Christopher Clark, po konci bipolární rovnováhy studené války proměnil v „mnohem složitější a nepředvídatelnější předivo sil“, než v jakém jsme byli zvyklí se orientovat ještě před třemi desetiletími. A nejdůležitějším poznáním ze 100 let staré katastrofy může být skutečnost, že dějiny buď nemají zákonitosti, anebo je my jako současníci nejsme schopni postřehnout, a tudíž nemůžeme ani správně chápat události, které se okolo nás odehrávají. Svět zjevně není řízen vševědoucími politiky nebo experty, kteří vědí, co dělají. Nejistota by měla být základním životním pocitem, jakkoli se nám to nelíbí. Právě ona by nás však měla vést k opatrnosti a také aktivitě proti všemu, co zavání šílenstvím a touhou po násilí či válce.

Výhoda našeho dnešního světa oproti tomu tehdejšímu spočívá v jediném: válka pro nás není jen pouhé slovo, protože i ty největší hrůzy si už umíme živě představit, jelikož se opravdu staly a jsou zaznamenány v paměti lidstva. Jestli bude tato výhoda stačit, aby žádná další světová válka nepřišla, je otázka, na niž neznáme odpověď. ■